

جريدہ عليہ

مسنخت جليلہ اسلاميہ نك جريدہ رسميه سبدر

رمضان ، شوال سنہ ۱۳۴۰

عدد ۷۵،۷۴

شمديلك آيدہ بر نشر اولنور

برنجي سنہ

اسلام متفکر لری

۱

ابو حامد محمد غزالی

۲۰

غزالی جدید :

صوفیه و متصوفه و مستصوفه — اوائله اهل اسلام صحابه اسمندن بشقه بر علم قبول ایتماشیر ایدی ؟ صحبت سنیه نك فوقده هیچ بر مرتبه اولماغله صحابه کرامه ملاقی اولانلر « تابعین » ، تابعینه ملاقی اولانلر « تبع تابعین » ناملریله اکتفا ایتماشیر ایدی . صوکره لری ظهور ایدن اختلاف ایله مراتب متباین اولدی ؛ اصحاب کزینک ، خیار تابعینک اثر پاکرینه اقتفا ، امر دینده اک زیاده اعتنا ایدنلره « زهاد » دنیلیدی . ده صوکره بدعتلر ، ضالانلر ظاهر ، مذاهب و فرق متنوعه حادث اولدی ؛ هر فرقه تداعییه باشلادی ، کندیلرنده زهد ادعا ایتدی . فرق مخالفه ایچنده وعیدیه قسمی امر ونهییه شدتله متمسک ایدی ، بر درجه ده که بر کیمسه ده عمل بولونمزسه او کیمسه دائره اسلامدن خروج ایدیور ایدی . بوکا مخالف برده مرجئه اهل ضلال ظهور ایتیش ایدی که « ایمان ایله صاحبنه معصیت اصلا ضرر ویرمز » دیور ایدی . اهل سنت افراط و تفريطدن بجانب ایله بر طریق اعتداله سالک اولماغله مرجئه اهل ضلالدن ، وعیدیه دن آیریلیور ایدی . بومیانده خواص اهل سنت « صوفیه و متصوفه » عنوانلریله زبازرد اولدی ؛ بوده ایکی یوز تاریخلرندن اول ایدی . معافییه صوکره لری ده بعض اهل علم ، خصوصاً اهل حدیث صوفیه یی زهاد اسمی ایله توسیم ایتیمکده دوام ایتیش ایدی . زهد ایله تصوف آره سنده اصطلاح اعتباریله فرقلر تحدث ایتیش ایدی . نه کیم ابن الجوزی شویله دیور : والتصوف طریقه کان ابتداء هالته زهدا سکلی ثم رخص المنتهون الیها فی السماع والرقص .

زهدی ذم ایدن اهل علم بولونمیدینی حالده تصوف علیهداری اهل علم واردر . بعضاً اصطلاح قدیم استعمال اولنه رق ، بعضاً جزئیّت و کلیت علاقیمی ملاحظه اولنه رق صوفیه و متصوفه یرنده اهل زهد ، زهاد دنیلمکده دوام اولونمقده در .

صوفیه ایله متصوفه آره سنده اصطلاحاً برفرق واردر . صوفیه « صافی فصولی »

مؤداسنجه اهل صفوت و صفادز . متصوفه بوصفوت و صفایه متوصل اولان ذاتدر . قیسه
بر تعبیر ایله صوفیه صاحب وصول ، متصوفه صاحب اصول در . مع مافیه بعضاً بری برینک
یرنده استعمال اولور .

نفسی ، منصب و زخارف دنیا املیه ، صوفیه و متصوفیه بکزه دن ؛ حقیقته صوفیه
و متصوفه دن اولیان اشخاصه مستصوفه دیر . قیسه سی مستصوفه صاحب فضول در . نیکم
کشف المحجوبده بویه تقریق اولیور . خادمی مرحوم بویه اولانله « متششقه » دیور .
تخلق و تحقق — صوفیه نیک بر علمی ، برده عملی و اذر در . علمی کتب تصوفده معروف
اولان عقائد و قواعد و احکامدر . عملی مسلمینی ارشاد ، غیر مسلمینی اسلامه دعوتدر .
صوفیه ارکان دیندن بررکن عظیم ایله یعنی علماً ، تخلقاً ، تحقّقاً تهذیب صورتیه متمیز
اولدیلر . اوائلده تصرفک ظهورندن مقصد اعمال ایله تهذیب اخلاق ، ترویض نفس یعنی
نفسی دینه جذب ، دینی نفس ایچون وجدان قیلمق ؛ نفسی دینک حکم و اسرار ایله بالتدریج
رام قیلمق ایدی ؛ عمل صالح ایله ، اخلاق قاضیه ایله تخلق ایدی .

سلف صالحین بوجری اوزره جاری اولمشلر ایدی که اسلام حقیقی بودر . اسلام
آره سنده ظهور ایدن فتنه ، خلقک عبادات و طاعاتدن انحرافه میلی صوفیه بی مستقل بر
فرقه قیلدی . اتمده آرا و افکار مختلف ، هوا شایع ، حجاب کشیف ، عادات متکثر اولونجه
صوفیه وحدت و عزلی غنیمت بیلدیلر . کندولری ایچون زاویه لرایندیلر که بعضاً اوراده
اجتماع ایدرلر ، بعضاً منفرد اولورلرایدی . اهل صفیه اقتداء اسبابی ترک ایدرلر ، خلقدن
چکیلوب حقه دونرلر ، یالکزمسبب الاسبابه متوجه اولورلر ایدی . صوفیه عمل صالح
ثمره ویردی ، معارفی قبوله بر صفاء فهم حاضرلندی . آرتق آنلرده لساندن صوکره بر لسان ،
عرفاندن صوکره بر عرفان ، ایماندن صوکره بر ایمان حاصل اولدی . تصوفده تخلقدن
تحقیقه کچدی .

سالک بر طاقم وجدلر ، هاللر طاری اولورلرایدی . انسان ادراک ایتدیکی لذتن ، المدن
فرح و حزن طویدینی کبی استراحتدن نشاط ، یورغونلقدن کوشکلک طویار . مریدک حالی ده
یویله اولوب مجاهده و عبادتدن بالنتیجه کندوسنه بر طاقم احوال طریان ایدرلرایدی ، بوده ضروری
ایدی . بو حال یابر ثابت و راسخ اولورده مرید ایچون بر مقام ، بر منزل ، بر مرتبه اولور ؛
یا خود فرح و سرور ، نشاط و طرب کبی کلوب کجیجی اولورده مرید ایچون بر حال اولور ؛
یویله جه مرید دائماً بر مقامدن دیگر بر مقامه ترقی ایدوب نهایت غایه مطلوبه اولان توحید

و معرفت مرتبه‌سته واصل اولور . ارتق سالكده ايمانه مقارن اولان عبادت و اخلاص
 نتيجه‌سی اوله رق ظهور ایدن احوال و اطوار ، توحيد و عرفان مرتبه‌سنة قدر ، برطاقم
 حالات و صفاتك نشأتنه بادی اوليور ؛ نتيجه‌ده برتقصير و خلل واقع ايسه بوتقصير اولنکی
 طور و حالده واقع اولمش برتقصيردن نشأت ايدييور ایدی ، نشأت ايتديکی ده معلوم اوليور
 ایدی ، ايشته واردات قلبيه بويله اوليور ایدی ؛ صوفيه‌نك اورادی واردات ايجوندر ،
 مقصود بالذات دكلدر ؛ بوندن طولانی مرید محاسبه نفسه محتاج اولور . انسانده اعمال
 برطاقم احوال توليد ايدر ؛ احوالده قصور ، اسبابی اولان اعمالده قصور دن نشأت ايدر ، مرید
 بونی کندی ذوقيله بولوب اسباب مقدمه‌سندنه نفسی محاسبه ايدر . اهل سلوك ايله ديكر
 عبادك و زهادك آيرلدينی نقطه بودر . سالك اولميان عابد علم فقهك اراءه ايتديکی وجهله
 عبادات و طاعاتی اخلاص ايله ادا ايدر . سالك ايسه عبادتک قصور دن خالی اولوب اولمديغنه
 مطلع اولق ايجون مرات ترقی ديمك اولان ذوق و وجد ايله عبادتک توليد ايتديکی احوال دن
 بحث ايدر . متصوفه اذواق و احوال اعتباريله مختلف طريقه آيرلدي . آره لرنده معروف علوم ،
 معهود اشارات حاصل اولدی ، کسندولرينه مخصوص آداب و اصول ، بينلرنده دوران ایدن
 اوضاع و اصطلاحات تحدث ايتدی . چونکه اوضاع لغويه آنجق معانی متعارفه مخصوصدر .
 متعارف اولميان بر معنی تحدث ايدنجه اندن قولايقله اكلاشيله حق بر تعبير ايله اصطلاح
 وضع ايتك عادتدر . بو اصطلاحات صوفيه عرفان ايله بينلان علومی ، ذوق و وجدان ايله
 حاصل اولان احوالی بينديرييور ایدی . بو صورته صوفيه سائر اهل شرعك بيلمديکی
 بر نوع علم ايله ممتاز اولدی ، اسلامده علم فقهدن بشقه برده علم تصوف ميدان بولدی . علم فقه
 عبادات و عادات و معاملات عابد اولان احکام عامه دن ، تصوف مجاهده و محاسبه نفسيه قيام ايله
 طريق مجاهده لرنده عارض اولان اذواق و مواجيددن ، بر ذوقدن ديكر بر ذوقه ترقی
 ايتمه‌نك کيفيتندن ، بونله دائر آره لرنده دوران ایدن اصطلاحات مخصوصه و اوضاع
 معينه‌نك شرحندن بحث ايدنييور ایدی . احکام شرعيه‌نك ظواهرنه قارشو پك زياده
 محافظه‌کار اولان فقها بو علمه قارشو کليور ایدی . خصوصا زهدده کی افراط بعض ائمه‌يه
 خوش کليور ایدی . حارث محاسبی نك ورع و تقوايه ، محاسبه نفسه دائر «الرعايه» اسمنده
 يازمش اولدينی کتاب حقنده حافظ ابوزرعه خيلي سويله‌شمس ، «تشف» ، محاسبه بليغه ،
 تفقيش کي احوالی ، شريعت کتيرماشم «ديرك بدعت عدايمش ایدی . تخلق قسمی
 تهذيب اخلاق ، آداب دين ايله تأديب نفس ، اخلاص لله ، نفسی مراقبه و محاسبه ، نفسه

کمال توحیدی مطالبه اولوب خلق قبضه یاریده مسخر کورمک ، حکمتک اقضا ایندیکی
اسبابدن ده غافل بولونماق ، قصه سی لباب شریعت اولمقله ، برابر ، « شریعتک کتیرمدیکی
بعض احوال واردر » دهرک بر قسم اهل علم اکا مخالف ایدی ؛ تصوف خواص امته
مخصوص اصول تربیه ایدی ، شو قدرکه طرز تخلق شخصی کوره متحول اولور ایدی ؛
خلاصه تخلق امر دینده تعمق و تفقه ، تعمل دیمک ایدی .

تحقق تخلقدن ، عملدن بشقه اولوب علمی ، حکمتی تعهد دیمک ایلدی ؛ حس و عقلک
ماوراسنده علوم غیبیه دائر علوم و معارف واحوال ایله حقیقتلنمک ایدی .

کرمک تخلق ، کرمک تحقیق قسمی دین اسلامی وجدان قیلمق ، روحلرده یشاتمق ،
آنده مناقشه وجدال قبول ایتمک غایه سی استهداف ایدیورایدی ؛ تحقیق قسمنه علم اسرار
دیرلرایدی ، چونکه ادواق و مواجیدن ، ماوراء حسدکی عالم غیبدن ، ذات الهیه وصفات
الهیهدن بحثلر وار ایدی فی الواقع مجاهده و خلوت ، ذکر نتیجه سنده اکثریا حجب حسی
منکشف ، عالم غیبیه اطلاع حاصل اولور ایدی ؛ تحقیق قسمنه « علم اسرار » دینلدیکی کبی
« علم مکاشفه و اشارات » ده دیر .

و ثم وراء العقل علم يدق عني مدارك غايات العقول السليمة [۱]
ابن الفارض

تحقق قسمنده افلاک سر چکمش طاغیر ، انکین دکنر ، اوجی بوجانی کورونمز
صحرالر واردر . بوراده برطاقم دلیلر حیرتده قالمش ، برطاقم طالغیجلر بوغولمشدر . بوبابده
تألیف بیوک بر آقندر ؛ اجله مشایخ بوبابده سوز سوله مکی بیله انکار ایدرلر .

فتوحات ملکیهدن اکلاشیله جنی وجهله متصوفه نك بر جوق علومی واردر ؛ بوعلومه -
• ریاضات ، مجاهدات نفسیه ، روح انسانیده کی خواص و صریایا ، قوه مدبرک کی معرفت
خصوصنه توجیه - سبب اولمشدر « کشف ، امداد ، تصرف بالهمه » دیملری ده بوندن
ناشیدر .

مع مافیه فلاسفه یونان و هند بوندن اول بو طریقه ، طریق تصفییه سلوک ایتمشلر
ایدی . انحق صوفیه نك واصل اولدینی غایه انلر واصل اوله ماشلر ایدی . صوفیه

[۱] بو وادیده ، وراء عقلده اوله دتیق بر علم واردرکه عقول سلیمه نك غایات و نهاییاتی
انی مدارکنه ، اطلاعاتنه آله من .

تصفیه ده ، ذکر و طاعاته مواظبتده قانون اسلامی اوزره ایدی . فلاسفۀ هنك ، نوافلا-
طونیه دنیلان اشراقیونك تصفیه لری « کیف ما كان » اولمغله صوفیه دن آیرلمشیر ایدی .
بو علم اسرار کونه ، اسرار طبایع خلقتیه عائد ایدی ، شو قدر که صوفیه بونی صبغۀ دین
ایله اتیان ایتیمکه فقها فلاسفیه قارشو کلدکاری کی صوفیه ده قارشو کلمشیر ایدی .
فقهانك فهمنه غریب کلان تصوف علمی دینه امسدر . چونکه فضائل دینه تمسک ثمره سیدر ،
نته کیم عامۀ اصحاب صوفیه بویله دیورلر ، بوندن طولای تصوفی کتاب وسنت ایله مزج
ایتشلردر ، انحق بعضیسی ظاهر شرع مخالف اولیور ایدی . اسلامده بك زیاده مضری
کوریلان باطنیه نك التزام ایتدکاری مسائل بو قسمك کسومه سنه بورونه نك لاشعوری
اوله رق اهل اسلام طرفدن ترویج اولومش ایدی ، برقم فقها و متکلمینك شو ضرورته
هجوم ایتدکاری تصوف تصوفك تحقق قسمی ایدی . حتی ابویزید بسطامی ، شفیق باخی ،
جنید بغدادی ، ابوالتراب النخشی ، ذوالنون مصری ، ابوالقاسم النصرابادی کی اعظم
صوفیه بیله انکاره دوچار اولمشیر ایدی .

کشف و اطلاع صوفیه — روح حسن ظاهریدن رجعت ایدنجه احوال حسن
ضعیف ، بالعکس احوال روح قوی اولور ، روح سلطنتی غالب ، نشو و نما سی متجدد اولور .
ذکر روحه اعانده بولور . ذکر روحك تمیه سی ایچون عادتاً بر غدادر . روح دائماً ذکر
ایله متغدی اولور ، نشو و نما سی متزاید اولور . بو حال آرته رق علم مرتبه سندن شهود .
مرتبه سنه ترقی ایدر . آرتق حجاب منکشف اوله رق نفسك مقتضای ذاتی اولان عین ادراک
حاصل اولور . بو حالدۀ برطاقم مواهب الهیه ، علوم لدنییه ، اسرار الهیه ، فتوح
سبحانییه ، فیوض ربانییه مظهر اولور .

طریق صوفیه فیض و کشف و اراده طریقیدر که معارف یقینه حصولی ، قلبده بلادیل
معنائك تحدی طریق دیمکدر . صوفیه معارف یقینه لری اراده یه بناء ایتیمکه سالکترینه
مرید ، اهل اراده دیمش ایدی . متصوفه اراده یه ، طریق اراده یه غایت اهتم ایدرلر .
بناء علیه کندولرنده قوه اراده غالبدر . قوه اراده نك برنجی مرتبه سی شرایع نبویه ،
و نوامیس الهیه [۱] ایله ظاهری تهذیبدر . ایکنجی مرتبه سی باطنی ملکات ردیئدن تطهیر
ایله عالم غیبه تعلقدن منع ایدن آثاری محودر . بو مرتبه آنحق هدایت حقه موقوفدر .
اوچنجی مرتبه سی عالم غیبه اتصال ، نفسك صور قدسیه یعنی شوائب شکوک و اوهامدن

[۱] جناب حنك انبیاه وحی ایتدیکی اوضاع کلیه ، اسرار حکمیهدر .

خالی اولان صور ادراکيه ايله تجلیسیدر . بومرتبهده آنجق الهام ربانی یه موقوفدر .
 دردنجی مرتبهسی تجلیدر . یعنی جلال و جمال باکمالی ملاحظه ، نظری کماله قصر در که
 هر قدرت قدرت کامله قارشوسنده مضمحل اولور . هر کمال کمال مطلق قارشوسنده متلاشی
 اولور ، هر حسن حسن مطلق قارشوسنده سونوک قالیر . بومرتبهده عنایت سببجانییه
 موقوفدر . شریعت ، طریقت ، حقیقت . معرفت بومرتبهله اشارتدر .

اهل مجاهدهیه اکثریا بوشکف عارض اولور . مجاهد حقایق وجوددن سائر لرینک ادراک
 ایتدیکی نیجه اسراره مطلع اولور . چوق کرده قبل الوقوع احوال آتیهی ادراک ایدر .
 هم قلبیه لری ، قوای نفسیه لری ايله موجودات سفلیهده تصرف ایملر . موجودات سفلیه
 آنلرک اراده لرینه مقاد اولور ، فقط عظماء صوفیه بو کونا کشفه اعتبار ، بویله تصرفه
 ابتدار ایملر . مأمور اولدقلری شینک حقیقتندن خبر ویرمزار ، حق کندولرینه واقع
 اولان کشفی برنوع ابتلا و محنت عد ایدرک آندن استعاذه ایدرلر . نه کیم اصحاب کزینک
 حاللری بویله اولدیفی کبی رجال قشیریہ [۱] و آنلردن سوکره آنلرک اثر پاکرینه اقتدایدن
 رجال صوفیه نکهده حاللری بویله در . فقط متأخر بندن بر قسمی کشف حجاب ايله حسک
 ماوراسنده اولان بر طاقم مدارک اطلاع صرف عنایت ایلدیلر . بو خصوصی سلوکلرنده
 غایه قیلدیلر . آرتق نفسک نشوونماسنی تمام ايله مقتضای ذاتی اولان ادراکی حصوله کتیرمک
 اوزره قوای حسیهیی اماته ، روحی ذکر ايله تقدیه خصوصنده اصول تعلیماتک اختلافی ايله
 طرق ریاضت مختلف اولدی .

ذکر اولنان کشف حالی کندولرنده حاصل اولونجه جمیع اسرار وجود آنلرک مدار
 کنه منحصر اولمش ، جمیع حقایق باشدن آیاه تصور اولومش اولور .

فی الواقع کشف مسلم ، مؤمن اولمیان بعض اهل ریاضتدهده بولنه بیلیر ایسهده بوراده کشفدن
 مقصد استقامتدن نشأت ایدن کشفدر که آنلرده استقامت یوقدر .

متأخرین بو یولده کشفه اعتنا ایتلرله موجودات علویه وسفلیه نکه ، ملک ، روح ،
 عرش ، کرسی وامثالی شیلرک حقایقندن بحث ایتدیلر . بونکله برابرینه فلاسفهدن
 ایرلدیلر فلاسفه نکه حقایق وجوددن بحثلری بطریق البرهان ، متصوفه نکه بحثلری آنجق
 «بطریق الذوق والوجداندر . فلاسفه عقللریله ادراک وملاحظه ، متصوفه بصر بصیرت ايله
 عیاناً مشاهده ایدر .

[۱] رساله قشیریہ نکه باش طرفنده اسملری ذکر اولنان ذوات عالیہ

طریق متصوفه ده مشارک اولیانلر متصوفه نك ذوق و وجدلرینی آکلایه میه جغندن
حقهها آنلری رد و قبول ، جرح و تسلیم آره سنده قالدیلر . وجدانیات و ذوقیات قیلندن
اولان شیلرده دلیل و برهان فائده ویرمز . بوندن ماعدا کتب صوفیه ده تعلیمات غریبه نك
بولونمسی بعض اسلافک سویلنمه لرینه بادی اولدی . اسلاف آره سنده لهده ، علینده سویلنانلر
بولندی .

طریق فیض و نظر — متصوفه نك سلوک ایتدیکی طریق فیض متکلمینک سلوک ایتدیکی طریق
نظردن اسلمدیر . چونککه نفسک مجاهدات ایله ریاضتی ، کدورات بشریه و عوائق جسدیه دن
تجریدی ، حضرت صمدانییه توجهی ، خلوت و ذکر و طاعانه مواظبتی التزامی نفسه اويله
بر معرفت حقه افاده ایدرکه آرتق آنک اطرافنده شائبه شکوک و شبهات دولاشه من . فقط
نظر ایله حاصل اولان عقائد ایمانییه ، خصمک ادله و شبهات ایراد ایتمک صورتیه ، شکوک
و شبهات عارض اوله بیایر . آکامینی عارف رومی « پای استدلالیان چوپین بود — پای چوپین
صخت و بی تمکین بود » [۱] دیمش ایدی .

ازمیرلی

اسماعیل حق

[۱] اهل استدلالک آیاهی آغاچدن معمولدر ، آغاچدن معمول اولان آیاق قاتی اوانقله برابر
عمکیندن عاربدر .